

TANULMÁNYOK

SZÖVEGELMÉLETI TÉZISEK

(A reprezentáció, a kommunikatív cselekvés és az informativitás szempontjai szövegek vizsgálatában)

TERESTYÉNI TAMÁS

Az itt következő dolgozat a társadalmi kommunikáció kutatásában alkalmazott szövegelemzések stratégiájának kialakításához kíván elméleti jellegű háttéranyagként szolgálni.*

1. Szöveg és kommunikáció az alkalmazkodó viselkedésben

1.1. Szövegnek nevezünk minden olyan emberi produktumot (artefaktumot), amely a kommunikáció céljait szolgálja, legyen az a szó hétköznapi értelmében vett verbális szöveg vagy bármilyen egyéb kommunikációs termék: rajz, festmény, fénykép, film, zene, tánc stb. — bármi, ami valamilyen (szándékolt) üzenetet hordoz (valamilyen interpretációban).

Annak megvilágítása céljából, hogy a szövegek elemzésében milyen tényezők jöhetnek számításba, egy olyan általános kommunikációelméleti keretet kívánunk felvázolni, amely az információt és kommunikációját az alkalmazkodó viselkedés alapvető összetevőjeként szemléli és értelmezi.

1.2. *Alkalmazkodó viselkedés*en fejlett intelligenciájú organizmusoknak, itt és a továbbiakban kizárólag embereknek, olyan aktivitását értjük, amelynek az a sajátja, hogy az ágens cselekvése tervezésében és végrehajtásában valamiképpen számol a világ azon szituációinak a sajátosságaival, amelyek létezésének környezeti feltételeit képezik. Az ebben az értelemben vett alkalmazkodó viselkedés képessége teszi lehetővé, hogy az ember adekvát válaszokat tudjon adni a környezet változásaira, kihívásaira, és így az állandóan változó világban ki tudja elégíteni szükségleteit, biztosítani tudja fennmaradását.

Az alkalmazkodó viselkedésben négy fontosabb, egymástól természetesen nem független fázis különböztethető meg:

- a világ szituációinak mint a cselekvés környezeti feltételeinek a megismerése, azaz valamilyen tudás megszerzése a világról;
- a megismert szituációknak az értékelése a szükségletek szempontjából;
- a megismert és kiértékelt szituációk függvényében a cselekvés megtervezése;
- az eltervezett cselekvés végrehajtása.

Az alkalmazkodó viselkedés első lényegi fázisa tehát a világ szituációinak megismerése, hiszen amiről nincs ismeret, nincs tudás, vagy nincs a valóságnak megfelelő tudás, azzal a cselekvésben nem lehet kalkulálni, ahhoz nem lehet alkalmazkodni.

* Jelen tanulmány egy terjedelmes munka szövegelméleti részének a lerövidített változata. A tömörített, tézisszerű jellegből adódóan a fejezetek végén közöljük a felhasznált legfontosabb szakirodalmi tételekre való hivatkozásokat.

1.3. *A világról való tudás* a környezetből felvett információkból épül fel. Információ mindaz, ami a világról vagy egy-egy szituációjáról való tudást gazdagítani képes.

Az információknak kétféle forrása, kétféle megszerzési módja van. Az egyik forrás a *közvetlen tapasztalat*. Érzékszerveink útján képesek vagyunk közvetítő eszközök nélkül közvetlen megismerő kapcsolatba kerülni környezetünkkel, és a környezet szituációiból úgy venni fel információkat, hogy azokat valaki szándékosan állította volna elő számunkra. Az információk másik forrása a *kommunikáció*. A kommunikáció olyan információk közvetítésének aktusa, amelyeket nem közvetlenül a környezetet kínál az ágensnek, hanem mások állítanak elő azzal a céllal, hogy olyan szituációkat is hozzáférhetővé tegyenek számára, amelyeket közvetlenül nem tudna meg tapasztalni.

A kommunikációnak természetesen számos más fontos funkciója is van emellett, hogy a környezetről való tudás gyarapítását szolgálja. Azt, hogy mi mégis az alkalmazkodó viselkedésben betöltött tudásgyarapító funkcióból indulunk ki, ezen funkció vitathatatlan jelentősége indokolja. Nyilvánvaló ugyanis, hogy olyan társadalmi szerveződések létrejötte, amelyekben az emberek nem izoláltak, hanem egymáshoz is igazodva, valamiképpen összehangoltan, együttesként alkalmazkodnak, csakis akkor lehetséges, ha képesek arra, hogy egymás tudomására hozzák tapasztalataikat és szándékaikat, és ezáltal olyan szituációkat is megismerhetővé tegyenek embertársaik számára, amelyeket azok közvetlenül nem tudnának elérni.

1.4. Vizsgálódásunk a következő úton fog haladni. A tudás a világnak valamilyen visszatükröződése, képe, reprezentációja, tehát az információk felvételének és a tudás megszerzésének a képessége mindenekelőtt azt jelenti, hogy képesek vagyunk *reprezentációkat* kialakítani a világról, illetve annak szituációjáról. Így első lépésként azt a kérdést kell körüljárunk, hogy egyáltalán miben áll a reprezentációs képesség, miképpen reprezentálnak a reprezentációk. Második lépésként a *kommunikációs cselekvésre* irányítjuk a figyelmet: azt vizsgáljuk, hogy a reprezentációkat hordozó szövegek átadásával vagy cseréjével milyen változásokat idézünk elő a világban, milyen módon és hatásokkal avatkozunk be a dolgok menetébe. Végül a vázlat harmadik részében a *szövegek interpretációjával* foglalkozunk majd, vagyis azzal, hogy a kommunikációs aktusokban miképpen bontunk ki a szövegekből reprezentációkat, miképpen tulajdonítunk nekik cselekvésvértékeket, a kontextus függvényében hogyan használjuk információikat. (Ehhez a fejezethez lásd: DANCE: 1982., DRETSCHKE: 1983., MORRIS: 1971., HAWKINS et al.: 1988.)

2. A szövegek reprezentációs funkciója

2.1. Reprezentációkon olyan képződményeket értünk, amelyekben a birtokosaik vagy használóik számára feltárul a világnak, vagy a világ szituációinak, tényeinek, dolgainak a természete, a milyensége. Az életünkhöz elválaszthatatlanul hozzátartozó tipikus reprezentációk a verbális leírások (hírek, történetek és egyéb leíró szövegek), az ábrázoló képek, szobrok, fotók és filmek, a különféle minták és modellek, vagy akár a programzene. Mindezeknek az esetében arról van szó, hogy az ember előállít (és társaihoz kommunikáció útján eljuttat) egy fizikai értelemben létező dolgot, úgy mint verbális szöveget, képet, szobrot, filmet, mintát, modellt, amely mint reprezentáló mutatja egy másik dologról (tárgyról, személyről, tényállásról, eseményről), a reprezentáltról, azaz a szöveg, a kép, a szobor, a film, a minta, a mo-

dell tárgyáról, hogy az milyen, vagyis hogy milyen tulajdonságokkal rendelkezik, milyen összetevőkből áll, elemei között milyen viszonyok, milyen összefüggések állnak fenn stb.

2.2. A reprezentációk az ember *reprezentáló képességének és a világnak* a találkozásából jönnek létre. A világ individuumoknak, vagyis egyediségükben létező dolgoknak, tárgyaknak, objektumoknak, élőlényeknek, személyeknek az elrendeződése térben és időben. Az individuumok elrendeződését a tér—idő egy adott helyén *situációnak* nevezzük. Az individuumok tulajdonságokkal és állapotokkal rendelkeznek, és térben és időben kapcsolatba kerülhetnek egymással. Az individuumokat jellemző tulajdonságokat, állapotokat és kapcsolatokat összefoglalóan a *reláció* kifejezéssel jelöljük. Azt, hogy egy individuum a tér—idő valamely adott helyén egy bizonyos relációval bír, elemi situációnak nevezzük. *Az elemi situációk a világ tényállásai.* Egy-egy situáció elemi situációknak, azaz tényállásoknak a sokaságából áll. Megismerni, tehát reprezentálni egy situációt annyit tesz, mint valamiképpen megragadni a benne lévő elemi situációkat.

2.3. Az ember reprezentáló képessége abban áll, hogy birtokol egy (vagy több) *reprezentációs készletet*, amelynek elemeiből *reprezentálókat* épít fel, és ezeket a világ situációira vonatkoztatja. Az emberi nemre kizárólagosan jellemző reprezentációs készletek például a természetes nyelvek, amelyeket úgy működtetünk, hogy elemeikből, a szavakból mondatokat, a mondatokból pedig szövegeket hozunk létre, és ezeket mint reprezentálókat környezetünk situációinak mint reprezentáltaknak a leírására használjuk.

Nyilvánvaló, hogy a reprezentáló készletek csakis akkor segítik elő tudás létrejöttét, és így csakis akkor töltik be alapfunkciójukat, ha valamilyen rendszeres megfelelésben állnak a situációk összetevőivel. Ha például nyelvünk szavait és mondatait nem fűznénk valamilyen szisztematikus kapcsolat az individuumokhoz, relációkhoz, illetve a tényállásokhoz, akkor nyelvünk nem lenne alkalmas arra, hogy általa rendet vigyünk a világ situációiba.

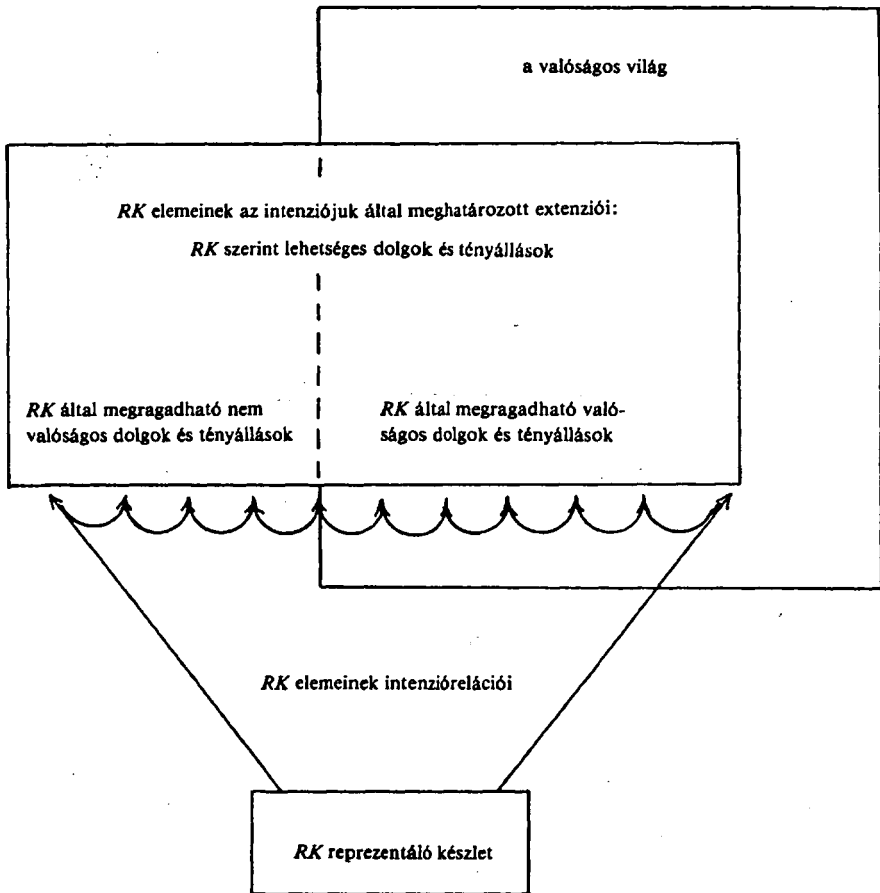
Azokat a dolgokat, amelyek a reprezentációs készlet valamely eleméhez tartoznak a világban, ezen elem *extenziójának* nevezzük. A természetes nyelv esetében például egy tulajdonnév extenziója az az individuum (egyedi tárgy, objektum, élőlény, személy stb.), amelyet a név megnevez; egy predikátumnév (közfőnév, melléknév, ige) extenziója mindazon individuumok halmaza, amelyek egy bizonyos relációval (tulajdonsággal, állapottal, más individuumokhoz fűző viszonyal) rendelkeznek; egy (leíró) mondat extenziója egy elemi situáció, azaz tényállás.

Azt a relációt, amely egy reprezentációs készlet valamely elemét az extenziójához fűzi, *intenzió*nak nevezzük. Az intenzió a reprezentációs készletek minden egyes eleméhez meghatározza, és a világ situációiban kiválasztja annak extenzióját. Egy tulajdonnév intenziója például az összes situációban az összes individuum közül kiválaszt egy bizonyosat.

Azokról a dolgokról (individuumokról, relációkról, tényállásokról), amelyeket az intenzióreláció extenziókként fűz a reprezentáló készletek elemeihez, mindeddig úgy beszéltünk, mint a világban ténylegesen létező jelenségekről. Tudjuk azonban, hogy nemcsak valóságos, hanem fiktív, az általunk ismert világban nem létező dolgokat és situációkat is képesek vagyunk reprezentálni. Láthatunk egy dolgot fekete-fehérnek, amely a valóságban fehér; emlékezhetünk egy eseményre egészen másképpen, mint ahogy történt; megjeleníthetünk aranyhegyet, tündéretet, ördögöket és más, fantázia szülte lényeket; festhetünk képet Vénuszról, faraghatunk szobrot Zeuszról; írhatunk meséket, regényeket; filmre vihetünk kitalált történeteket stb.

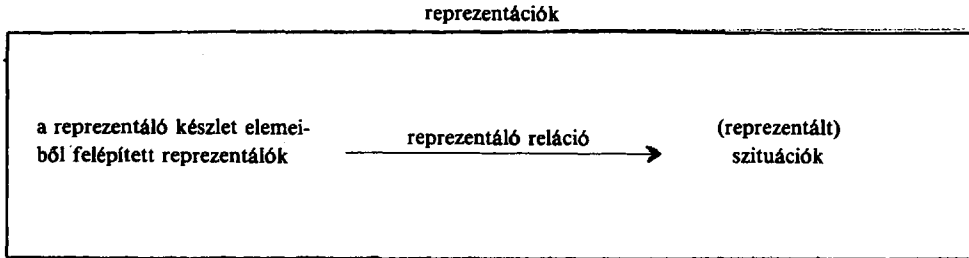
A reprezentáló készletek elemeihez tartozó extenziók tehát nem feltétlenül valóságos, hanem csupán lehetséges dolgok, amelyeket ugyan el tudunk gondolni, de a tényleges világban nem állnak fenn: *lehetséges individuumok, lehetséges relációk, lehetséges tényállások*, amelyek a valóságos világ összetevőinek alternatíváit képezik. Ennek megfelelően természetesen az intenziórelációt is úgy kell értelmeznünk, mint amely lehetséges individuumokat, lehetséges relációkat, lehetséges tényállásokat határoz meg extenzióként a reprezentációs készletek elemeihez.

Mivel az intenzió meghatározza az extenziót, nem nehéz belátni, hogy valamely reprezentáló készlet egésze megszabja azoknak a lehetséges dolgoknak, individuumoknak, relációknak, tényállásoknak a körét, amelyeket ezzel a készlettel meg lehet ragadni, „le lehet fedni”. Így a reprezentációs készletek határai egyúttal a számunkra lehetséges dolgok határai is, hiszen amit reprezentációs készleteinkkel nem tudunk megragadni, az kívül esik a felfoghatóságon, a leképezhetőségen. (1. ábra.)

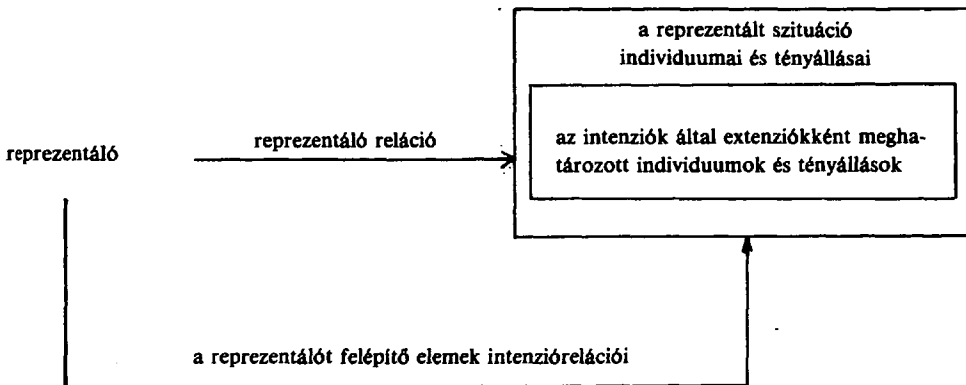

1. ábra

2.4. A *reprezentálás* egy ágensnek az aktivitása, amely abban áll, hogy egy reprezentációs készlet elemeiből reprezentálókat épít fel, és ezeket különféle szituációkra vonatkoztatja. Az ily módon létrehozott kapcsolatot a reprezentáló és a (reprezentált) szituációk között *reprezentáló reláció*nak nevezzük. A *reprezentációk* nem mások, mint reprezentálóknak és különféle szituációknak a reprezentáló reláció által összekapcsolt együttese (2. ábra).

Amikor egy ágens reprezentáló relációt létesít egy reprezentáló és egy szituáció között, akkor valójában nem tesz mást, mint azt, hogy olyan lehetséges dolgokat, olyan lehetséges individuumokat és tényállásokat „fedez fel” a reprezentált szituációban, amelyek az intenziórelációk által meghatározott extenziókként a reprezentálót felépítő elemekhez tartoznak (3. ábra).

A reprezentálás tehát a reprezentálók intenziórelációi által meghatározott individuumok és tényállások felfedezése a reprezentált szituációkban. Az a kép, amelyet a reprezentációk a reprezentálóról kialakítanak és hordoznak, nem más, mint a reprezentálók által „felfedezett” individuumok és tényállások együttese.

A reprezentáló relációk és így a reprezentációk létrejöttét alapvetően az intenziórelációk teszik lehetővé, hiszen ezek tartanak fenn rendszeres megfelelést a reprezentálók elemei és azon lehetséges individuumok és tényállások között, amelyek a

(reprezentált) szituációkban előfordul(hat)nak. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a reprezentáló reláció nem azonos az intenziórelációval. Az intenzió a reprezentáló készlet elemeinek a potenciálja arra, hogy az ezen elemekből felépült reprezentálók individuumokat és tényállásokat ragadjanak meg különféle szituációkban. A reprezentáló reláció ennek a potenciálnak a realizálása konkrét szituációk reprezentálásában. Az intenzió objektív adottság az ágens számára, a reprezentálás viszont — legalábbis bizonyos határok között — az ágensnek sokféle szubjektív és esetleges körülménytől befolyásolt alkalmi tevékenysége. A természetes nyelvek esetében például a nyelvközösség tagjai számára objektív adottság, hogy a szavak mit jelentenek, az azonban, hogy a szavakból milyen szituációknak milyen reprezentációit építik fel, többé-kevésbé a nyelvhasználókra van bízva.

2.5. A reprezentálás nem egyszerűen pusztá visszaadása, mechanikus visszatükrözése a reprezentált szituációknak, nem pusztán felfedezése mindannak, ami a reprezentált szituációkban a reprezentáló ágensnek számára objektíve adott, hanem egy bizonyos értelemben a *reprezentált szituációk megkonstruálása* is. Egy-egy szituációban, a tér—idő egy-egy helyén individuumoknak és tényállásoknak a(z esetleg végtelen) sokasága található. A reprezentációk ebből a sokaságból csak bizonyos individuumokat és bizonyos tényállásokat, de semmiképpen sem a sokaság egészét „fedezik fel”, ragadják meg. Abban a szituációban például, amelyet azzal a szöveggel írok le, hogy „A macska a szőnyegen alszik”, még számos (esetleg számtalan) olyan tény fennállhat, amelyet e szöveg figyelmen kívül hagy: a macska az oldalán fekszik, a farka ki van nyújtva, a bajsza hús szőrszálból áll, harminc másodpercenként vesz levegőt, dorombol, és esetleg még hosszasan lehetne sorolni. A reprezentációk tehát a reprezentált szituációknak mindig valamiképpen, mindig egy bizonyos módon való reprezentációi, éppen ezért belőlük a világ, illetve a világ szituációi sohasem a totalitásukban, hanem valamiképpen megszerkesztve, egy bizonyos módon megkonstruálva ismerzenek meg.

E konstruktív jelleg még nyilvánvalóbb az olyan szituációk reprezentációjában, amelyek a valóságos világban nem fordulnak elő, pusztán a képzelet szülöttei. A fantázia termékei, a fiktív lények és tényállások csupán azáltal léteznek, hogy valaki reprezentálta őket, miután azonban ez megtörtént, ugyanúgy tudunk viszonyulni hozzájuk, mint a valósághoz. Tell Vilmos például sokak szerint csak azóta és azáltal elgondolható és ábrázolható, hogy Schiller híres drámájában megalkotta személyét, mindazonáltal éppúgy vitatkozhatunk arról, hogy milyen volt és mit tett Tell Vilmos, mintha valóságos ember lett volna.

A konstruktív jelleggel szorosan összefügg, hogy ugyanannak a szituációnak többféle reprezentációja is lehetséges, vagyis megtörténhet, hogy különböző ágensek különböző reprezentálókkal különböző individuumokat és tényállásokat fedeznek fel ugyanabban a szituációban. A különbségek kétféle természetűek lehetnek.

Előfordulhat, hogy két ágens ugyanazt a szituációt különböző reprezentációs készletek alkalmazásával reprezentálja, például az egyik lerajzolja, a másik szavakban írja le ugyanazt a jelenetet. Legyen Rk_1 és Rk_2 két különböző reprezentációs készlet. Ekkor ugyanannak a szituációnak e két készlet alkalmazásával létrehozott kétféle reprezentációját ezen szituáció RK_1 , illetve RK_2 reprezentációs készletek szerinti verzióinak nevezzük.

Hasonlóképpen előfordulhat az is, hogy két ágens ugyanazt a szituációt ugyanazon reprezentációs készlet felhasználásával különbözőképpen reprezentálja, például két hírforrás különbözőképpen számol be egy eseményről. Valamely szituáció-

nak egyazon készlet alkalmazásával létrehozott különböző reprezentációit ezen szituáció *verzióinak* nevezzük.

A reprezentációk különbözőnek aszerint is, hogy egyedi szituációk sokaságát, esetleg a világ egészét reprezentálják, vagyis hogy a tér—idő egy adott helyéhez kötődnek-e, vagy tér—idő helyek halmazait, esetleg összességét fogják át. Az előbbieket *partikuláris*, az utóbbiakat *univerzális reprezentációknak* nevezzük. A newtoni mechanika törvényei (természetszerűleg egy meghatározott vonatkoztatási keretben) univerzális reprezentációk, míg egy jármű sebességének meghatározása partikuláris reprezentáció.

2.6. A reprezentációk a reprezentált szituációkhoz való viszonyukban *empirikus értékkel* rendelkeznek aszerint, hogy bennük a reprezentáléhoz az intenzióreláció által meghatározott extenziókként tartozó lehetséges individuumok és tényállások elemei-e a reprezentált szituációkban ténylegesen meglévő individuumok és tényállások halmazának. Egy reprezentáció empirikus értéke I , ha a reprezentáló intenzió által extenziókként meghatározott lehetséges individuumok és tényállások megtalálhatók a reprezentált szituáció individuumai és tényállásai között, és 0 akkor, ha ez a feltétel nem teljesül. Ha egy reprezentáció empirikus értéke I , akkor azt mondjuk, hogy e reprezentációban a reprezentáló „megfelelő”, „hiteles”, „igaz” képet alakított ki a reprezentált szituációról; ha 0 , akkor a reprezentáció hordozta kép „nem megfelelő”, „nem hiteles”, „hamis”.

Természetszerűleg nem csak valóságos szituációkról készült reprezentációk esetében beszélhetünk empirikus értékről. Vénusznak két különböző ábrázolása (verziója) közül az egyiket elfogadhatjuk „igaz”-nak, a másikat elutasíthatjuk „hamis”-ként.

A világnak, illetve szituációinak sokféle verziója lehetséges; egy részüket igaznak, más részüket hamisnak tartjuk. Megtörténhet azonban, hogy ugyanarról a szituációról két különböző verziót is egyaránt igaznak fogadunk el. Az ilyen esetekben egy szituáció *különböző nézőpontok szerinti verzióiról* fogunk beszélni. A *nézőpont* nem más, mint a reprezentáló ágensnek a reprezentált szituációhoz képest elfoglalt tér—idő pozíciója.

Felvetődik a kérdés, hogy az ágensek honnét tudják, hogy reprezentációik mindegyike más és más szituációt reprezentál, vagy pedig vannak közöttük olyanok, amelyek ugyanazon szituációk különböző nézőpont szerinti verziói. Hogyan tudnak az ágensek azonosítani vagy megkülönböztetni szituációkat, ha azonosságukat vagy különbözőségüket nem ismerhetik előre, a priori? Egyáltalán, hogyan tudnak az ágensek különbséget tenni igaz és hamis verziók között. A válasz kézenfekvő: tapasztalati úton, mégpedig úgy, hogy a nézőpont váltogatásával, esetleg különböző reprezentációs készletek egyidejű használatával állandóan kontrollálják reprezentációikat. Ennek a kontrollnak a segítségével képesek felfedezni reprezentációik helytállóságát és egymással való összefüggéseit. A tévedés lehetősége természetsszerűleg fennáll, az alkalmazkodó viselkedésben azonban a valóságos világ mintegy kikényszeríti az ágensekből az objektíve adottra való „ráhangolódást”.

A reprezentációkhoz kötődő megismerési—tanulási képesség nem merül ki reprezentációk előállításában és empirikus értékük megállapításában. A reprezentáló ágens képes arra is, hogy bonyolult összefüggéseket ismerjen fel a reprezentált szituációk között. Így egyfelől egyedi, konkrét szituációk partikuláris reprezentációjából *generalizáció* útján szituációk sokaságát átfogó univerzális reprezentációkat tud előállítani, másfelől az univerzális reprezentációk birtokában *következtetéseket* tud levonni arra vonatkozóan, hogy ha egy szituációban előfordul valamilyen tényállás,

akkor nagy valószínűséggel előfordul egy másik tényállás is. A generalizációk és a következtetések teszik lehetővé az ágens számára a múlt tapasztalatainak összegzését, általánosítását és a jövő előrelátását, kiszámíthatóságát.

2.7. Azt a lehetséges szituációt, vagyis lehetséges individuumoknak és tényállásoknak azt az együttesét, amelynek fennállása esetén egy adott reprezentáció empirikus mértéke 1, vagyis amely e reprezentációt igazgá teszi, ezen *reprezentáció modelljének*, e modell megkonstruálását pedig a *reprezentáció interpretációjának* nevezük. Amikor egy reprezentációból csak a reprezentáló áll a rendelkezésünkre, és meg akarjuk tudni, mit és miképpen reprezentál, akkor az interpretáció műveletét végezzük: a reprezentációs készlet birtokában a reprezentáló elemeinek intenziói alapján megkeressük azokat a lehetséges individuumokat és tényállásokat, amelyek extenziókként a reprezentáló elemeihez tartoznak. Az interpretáció tehát nem más, mint egy reprezentáció megértése, felfogása: egy lehetséges szituáció felismerése a reprezentálóból annak alapján, hogy a reprezentáló készlet birtokában tudjuk, hogy milyen rendszeres megfelelés (intenzióreláció) áll fenn a reprezentáló elemei és lehetséges individuumok és tényállások között.

Két reprezentáció *episztemologikusan ekvivalens* egymással, ha azonos a modelljük. Ha például egy rajzból és egy verbális leírásból ugyanazt a szituációt ismerjük fel, akkor ezek az ismerettartalmukat illetően egyenértékűek számunkra. Más szempontból természetesen nem feltétlenül egyenértékűek, hiszen a rajz és a nyelvi szöveg egészen különböző asszociációkat kelthet bennünk.

Tegyük fel, hogy adott a világnak vagy szituációk sokaságának egy *VER* verziója valamely reprezentációs készlet szerint, továbbá adott ugyanezen reprezentációs készlet szerint egy olyan *REP* reprezentáció, amely nem része ennek a *VER* verzióknak. Ha a *REP* reprezentációnak létezik egy olyan modellje, amely felépíthető a *VER* verzióból, akkor azt mondjuk, hogy a *REP* reprezentáció *interpretálható VER verzió szerint*, és ezen interpretációban létrejövő modellt *REP* reprezentáció *VER verzió szerinti modelljének* nevezzük.

Egy reprezentációnak egy reprezentációs készlet szerinti interpretációja és ezen reprezentációnak valamilyen verzió szerinti interpretációja nem azonos egymással. Az előbbi — mint már jeleztük — a reprezentáció felfogása és megértése, vagyis egy lehetséges szituáció felismerése a reprezentálóból a reprezentációs készlet birtoklása alapján. Az utóbbi viszont egy (új) reprezentáció, illetve a belőle felismert lehetséges szituációnak a beillesztése egy (már meglévő) verzióba, illetve a verzióhoz tartozó lehetséges világba. Ez a beillesztés természetesen feltételezi a megértést. Amikor például egy verbális szöveggel találkozunk, akkor — némi egyszerűsítéssel — első lépésként kihámozzuk, hogy a szöveg mit akar mondani, milyen lehetséges tényállásokat akar felismertetni, majd második lépésként mindazt, amit a szövegből felismertünk, összevetjük azzal, amit a világról (vagy közelebbről a szöveg tárgyáról) tudunk.

Mivel a világnak (különböző nézőpontok szerint) többféle verziója is lehetséges, ugyanannak a reprezentációnak is lehet többféle verzió szerinti modellje. A világról különböző verziókkal rendelkező emberek különbözőképpen értelmezhetik ugyanazt a szöveget, bár azonos (lehetséges) tényállásokat ismernek fel belőle: ismeretei alapján az egyik például ellentmondásosnak, a másik ellentmondásmentesnek tarthatja.

Tegyük fel, hogy *REP*₁ és *REP*₂ reprezentációk külön-külön interpretálhatók egy *VER* verzió szerint, azaz mindkettőnek megvan a maga *VER* verzió szerinti modellje. Ha ugyanakkor lehetséges egy közös modelljük is *VER* szerint, akkor azt

mondjuk, hogy ezek a reprezentációk *koherensek* a *VER* verzió szerinti interpretációjukban. A koherencia, vagyis a közös modell lehetősége azt jelenti, hogy azon lehetséges tényállások között, amelyek a *VER* verzió szerinti interpretációban az egyik és a másik reprezentációt *I* empirikus értékűvé, tehát igazzá teszik, ezen *VER* verzió szerinti interpretációban lehet találni olyan összefüggéseket (lehetséges tényállásokat), amelyek a két reprezentációhoz külön-külön tartozó lehetséges tényállásokat kapcsolatba hozzák egymással.

2.8. Az ember többféle reprezentációs készlettel rendelkezik. A reprezentációs készleteket alapvetően két nagy csoportra oszthatjuk aszerint, hogy a reprezentáló az ágensnek egy belső állapota vagy pedig az ágens által létrehozott artefaktum, amely hozzáférhető más ágensek számára is. Az előbbi esetben természetes, az utóbbiban nem természetes reprezentáló készletekről, illetve reprezentációkról beszélhetünk.

A *természetes reprezentációk* a közvetlen érzékelésen és észlelésen alapuló belső „képek” a környezetről. A reprezentálók, amelyek e képeket hordozzák, nem az ágens (az organizmus) által alkotott produktumok, hanem belső idegrendszeri állapotok, bonyolult fiziológiai, biofizikai és biokémiai történések együttese. Az ezen idegrendszeri állapotokat a környezet tényállásaival rendszeres megfelelésbe hozó intenzióreláció az idegrendszernek azokkal a funkcióival azonosítható, amelyeket a kognitív pszichológiában sémáknak neveznek: ezek határozzák meg, hogy az ágens (az organizmus) idegrendszeri állapotainak extenzióiként milyen dolgokat és tényállásokat ismer fel és rögzít, és milyen mentális térképeket, forgatókönyveket alakít ki viselkedésének koordinálására. A természetes reprezentációkkal a továbbiakban nem foglalkozunk, hiszen lényegüket tekintve nem kommunikációs jelenségek: a természetes reprezentálás valamilyen szintű képességével a kommunikációra képtelen állatok is rendelkeznek.

A *nem természetes reprezentációk* esetében a világról, illetve annak szituációról kialakított képet az ágenstől fizikailag elkülönült produktumok hordozzák, amelyeket más ágensek természetes reprezentáció útján fel tudnak fogni és belőlük — nem természetes reprezentációs képességeiket kihasználva — az általuk hordozott képeket ki tudják bontani. A nem természetes reprezentációknak (a továbbiakban jelző nélkül: reprezentációknak) két nagy osztálya van aszerint, hogy a reprezentációs készlet milyen természetű intenzióreláció alapján működik.

A reprezentációk egyik fajtáját olyan emberi produktumok alkotják, amelyekben a reprezentálást lehetővé tevő intenzióreláció a *hasonlóság*. Ilyenek a rajzok, a festmények, a fotók, a filmek, a programzene, a(z anyag)minták, a (fizikai természetű) modellek stb. Ezek a reprezentációk annak alapján működnek, hogy bennük a reprezentáló hasonlóságot mutat más dolgokkal, illetve más dolgok bizonyos aspektusaival. A hasonlóság értelemszerűen azt jelenti, hogy a reprezentációban (a természetes reprezentációs képességgel) tapasztalt tényállások (pl. színek, formák, hangok stb.) megfelelnek különféle dolgokra és szituációkra jellemző tényállásoknak. Például a 4. ábrán a vonalak hasonlítanak egy emberi arc körvonalaira: ez a hasonlóság a rajz intenziója.

4. ábra

A rajz extenziója mindazok az emberek, akiknek az arca ilyen körvonalakat mutat. Mindez még nem reprezentálás, csak a reprezentálás lehetősége: „emberi arc”-rajz, amelyet bárkinek a reprezentálására használhatok. Reprezentáció akkor jön létre, ha a rajzot fel is használom reprezentálásra: ha azt mondom, hogy ezek a vonalak *X*-et vagy *Y*-t vagy általában az emberi arcot ábrázolják.

A hasonlóság intenziórelációja objektív adottság: csak azt láthatunk egy képen vagy egy szobron, ami rajta van (más kérdés természetesen, hogy a hasonlóságot, illetve a hasonlóság felismerését éppúgy meg kell tanulnunk, mint a nyelv esetében a szavak jelentését és használatát). A reprezentáló reláció azonban már intencionális: a mi döntésünk, hogy egy dolgot vagy szituációt „ilyen meg ilyen”, vagy „olyan meg olyan” képpel reprezentálunk.

Az ábrázoló reprezentációk általánosan elfogadott empirikus értéke a „hasonlóság”, a „hitelesség”. Az azonban már pusztán konvenció kérdése, hogy a hasonlóságot tekintjük-e az egyetlen érvényes empirikus értéknek, gondoljunk például a modern, nonfiguratív képzőművészetre.

A nem természetes reprezentációk másik fajtájában a reprezentációs készlet elemeit a lehetséges individuumokhoz és tényállásokhoz fűző intenzióreláció nem fizikai természetű viszony, mint a hasonlóság, hanem *konvenció*: a reprezentációs készletet használó emberek kölcsönös tudása arra vonatkozóan, hogy a készlet elemeihez milyen extenziók tartoznak. A konvención alapuló intenziórelációt szoktuk jelentésnek nevezni. A konvencionális reprezentációs készletek legfontosabbika az emberi nyelv, de értelemszerűen ide sorolandó az összes olyan (reprezentációra is alkalmas) jelrendszer, amelyben a jeltestet konvenció fűzi a jelölthöz.

A reprezentációs készleteket osztályozhatjuk abból a szempontból is, hogy a reprezentált szituációkat összetevőikre bontva, vagy pedig egy kevésbé tagolt kép formájában reprezentálják-e. *Analitikus reprezentációs készleteknek* nevezzük azokat, amelyek a reprezentált szituációkat elemi összetevőikre, individuumokra és relációkra bontják, majd ezekből az elemi összetevőkből mintegy újra építik a reprezentált szituációkat. Az analitikus reprezentációs készletek tipikus példái a természetes nyelvek, amelyeknek az individuumokat és individuumok halmazait, azaz relációkat jelölő szavaiból a szintaktikai szabályok építenek fel tényállásokra vonatkozó komplex egységeket, mondatokat, és ezek tovább építhetők nagyobb reprezentáló egységekké, azaz szövegekké. *Holisztikusnak* nevezzük az olyan reprezentációs készleteket, amelyek a reprezentált szituációkat nem bontják összetevőkre ebben az értelemben. A hasonlóságon alapuló vizuális ábrázolások például holisztikusak, hiszen bennük az individuumok nem válnak el relációiktól.

2.9. A reprezentációs készletek egyfelől a reprezentálók fizikai paramétereiben, másfelől a reprezentálókat a reprezentált szituációk individuumaikhoz, relációihoz és elemi szituációihoz azaz tényállásaihoz fűző intenziórelációkban különböznek. A döntő — legalábbis ismeretelméleti szempontból — mindenképpen az intenziórelációk különbsége, hiszen ha két reprezentációs készlet elemeihez az eltérő intenziórelációk következtében különbözőképpen tartoznak extenziókként (lehetséges) individuumaik, relációik és tényállások, akkor ez a két reprezentációs készlet különbözőképpen adja meg, fedi le a reprezentált szituációkat. Ugyanazt a szituációt két, az intenziórelációkban eltérő reprezentációs készlettel reprezentálva lehetséges tényállásoknak két különböző együttesét kapjuk.

A különböző reprezentációs készletek, illetve a használatukkal létrehozott különböző verziók között átjárások lehetségesek, például egy verbális leírás alapján le tudunk rajzolni valamit, vagy fordítva, egy kép alapján verbálisan le tudjuk írni az ábrázoltat. Ha RK_1 és RK_2 két különböző reprezentációs készlet, és az előbbinek minden egyes eleméhez hozzárendelhető az utóbbinak valamely eleme vagy elemeinek valamilyen kombinációja, és fordítva, akkor RK_1 és RK_2 homomorf relációban állnak egymással. Ha az RK_1 és RK_2 reprezentációs készletek úgy állnak homomorf relációban egymással, hogy az egymáshoz rendelt elemekből a kétféle készlettel létrehozott különböző reprezentációknak azonos az empirikus értéke, akkor a két reprezentációs készlet között *teljes fordítás* lehetséges: mindaz, ami megadható az egyikben, megadható a másikban is. Előfordulhat természetesen, hogy két reprezentációs készlet között csak a *részleges fordítás* lehetősége áll fenn. Hangsúlyozni kell, hogy a fordítás itt csak szigorúan episztemologikusan értendő: egy festmény, egy szobor vagy egy verbális leírás, ha ugyanazt a ténybeliséget közvetíti is, ezt sohasem ugyanúgy teszi.

2.10. Az emberek az általuk előállított vagy másoktól hozzájuk eljuttatott reprezentációknak nem pusztán semleges birtokosai, hanem attól függően, hogy milyen alapon milyen empirikus értéket tulajdonítanak nekik, meghatározott *kognitív attitűdökkel* rendelkeznek irányukban: van, amit hisznek, van amit nem hisznek, és van, amit nemcsak hisznek, hanem tudnak. *Hinni* valamit annyit tesz, mint egy reprezentációval rendelkezni, és ennek a reprezentációnak *1* empirikus értéket (igazságot, hitelességet, adekvátságot) tulajdonítani. *Tudni* valamit annyit tesz, mint hinni valamit, és evidenciával rendelkezni arra vonatkozóan, hogy amit hiszünk, az ténylegesen fennáll.

Mindazon reprezentációk (verziók), amelyek (életének egy időpontjában) egy ember hiedelmeinek és tudásának a tárgyát képezik, az illető *szubjektív világát* alkotják (abban az időpontban): az objektíve adott világnak egy olyan lehetséges verzióját, amelyet igaznak, hitelesnek, adekvátnak fogad el.

Azokat a reprezentációkat, amelyek több ember hiedelmeinek, illetve tudásának a tárgyát képezik, ezen embercsoport közös hiedelmeinek, illetve *közös tudásának* nevezzük. Abban az esetben, ha az emberek nemcsak közös tudással rendelkeznek, hanem ezt tudják is egymásról, *kölcsönös tudásról* beszélünk. A kölcsönös tudásnak az ad különös jelentőséget, hogy a közösségi viselkedést koordináló konvenciók, normák, szabályok, törvények nem mások, mint a közösség tagjainak arra vonatkozó kölcsönös tudása, hogy bizonyos helyzetekben miképpen fognak cselekedni, viselkedni. Például a nyelv konvenciói, szabályai a nyelvközösség kölcsönös tudása arról, hogy a nyelv egységeihez (szavaihoz, mondataihoz) milyen lehetséges dolgok és tényállások tartoznak extenzióként, vagyis kölcsönös tudás arról, hogy ha valaki mondott valamit, akkor milyen tényállást kívánt felismertetni.

A világhoz való viszony természetesen nemcsak megismerő, hanem cselekvő jellegű: a világot nemcsak megismerni akarjuk, hanem valamiképpen szándékunkban áll beavatkozni a dolgok menetébe, vagyis nemcsak kognitív, hanem *intencionális attitűdökkel*, azaz szándékokkal is rendelkezünk. *Szándékolni* valamit annyit tesz, mint valamilyen reprezentációval rendelkezni és akarni azt, hogy e reprezentáció empirikus értéke / legyen (vagyis hogy következzen be, álljon elő a világban egy olyan szituáció, amelynek az adott reprezentáció igaz, hiteles, adekvát reprezentációja). (Ehhez a fejezethez lásd: BARWISE—PERRY: 1983., CRESSWELL: 1973., HORÁNYI: 1982., LEWIS: 1970., NEISSER: 1984., PETÓFI: 1983., RYLE: 1974.)

3. A kommunikációs cselekvés

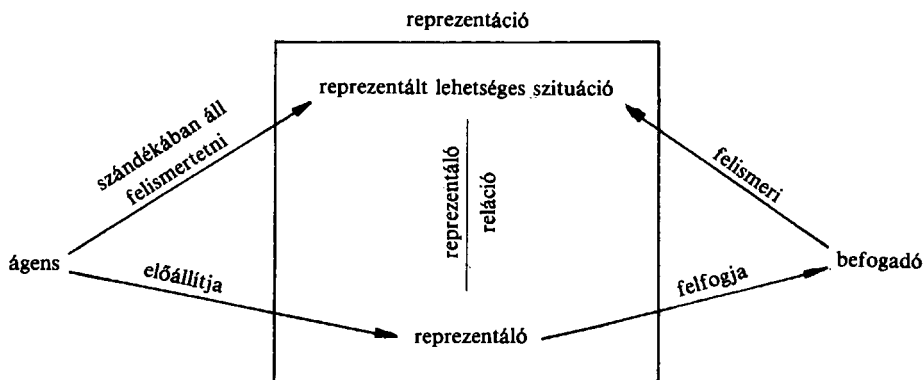
3.1. A cselekvés egy *szándékolt változás előidézése* a világ szituációiban. A kommunikációs cselekvés egy szándékolt változás előidézése egy reprezentáció felmutatása, átadása, azaz egy kommunikációs megnyilatkozás útján. A kommunikációs cselekvést (mint minden egyéb cselekvést is) azon keresztül jellemezhetünk, hogy megadjuk, milyen változásokat, milyen módon idézett elő az ágens.

3.2. A kommunikációs cselekvésben előidézett (előidézni szándékolt) változások összetett rendszert alkotnak. A legalapvetőbb változás, amelyet egy ágens egy reprezentáció átadásával elérni szándékozik, egy *lehetséges szituáció felismerése* a befogadó oldalán. Kommunikációs cselekvésről csakis akkor beszélhetünk, ha a felismertetésnek ez a szándéka az ágens részéről fennáll. Ha például anélkül mondom ki szavakat vagy mondatokat egy hallgatóság előtt, hogy ezen szavakkal vagy mondatokkal bármit is fel akarnék ismertetni a hallgatósággal (a szándékom — tegyük fel — pusztán a hangom próbálgatása), kommunikációs kísérlet nem történt.

Ahhoz, hogy a kommunikációs cselekvés sikeres lehessen, a befogadónak is úgy kell kezelnie az ágenst, mint aki fel akart vele ismertetni valamit. Ha a befogadó nem így kezeli az ágenst, azaz nem tulajdonít neki felismertetési szándékot, akkor bármit tett is az ágens, a befogadó nem fogja azt kommunikációs cselekvésként értelmezni. Ha például valaki, akihez beszélek, azt hiszi, hogy csak magamban dűdolgatok, nem fog értelmet keresni a szavaim mögött, nem fogja úgy vélni, hogy valamit meg akartam világítani előtte.

A kommunikációs cselekvésben az ágens a felismertetési szándékát egy reprezentáció felmutatásával, átadásával kísérli meg megvalósítani. Ha a befogadó birtokolja azt a reprezentációs készletet, amelynek használatával az ágens ezt a reprezentációt előállította, akkor megvan a feltétele annak, hogy a felismerés megtörténjen, azaz hogy végbemenjen az a változás, amelyet az ágens el akart érni. (5. ábra.)

A szándékolt felismerés valójában nem más, mint a reprezentáció interpretációja, megértése a reprezentációs készlet intenziórelációi alapján, és önmagában még semmiféle episztemologikus vagy intencionális attitűdöt nem jelent. Magyarán a felismerés, az interpretáció, a megértés nem implicálja, hogy igaznak is tartjuk, el is hisszük vagy éppen szándékoljuk is azt, amit felismertünk. Így a felismertetési szándékát semmiképpen sem szabad hiedelmek, szándékok vagy cselekvések kiváltására irányuló szándékokkal azonosítani.

5. ábra

A kommunikációs cselekvés tehát akkor sikeres, ha a befogadó felismeri azt a lehetséges szituációt, amelyet az ágens fel akart vele ismertetni, vagyis ha az ágens és a befogadó a megértés útján mintegy találkoznak ebben a lehetséges szituációban. Ebből a szempontból a kommunikációs cselekvés egy *koordinációs kooperatív játékba* történő belépés. A koordinációs játékokat az jellemzi, hogy a feleknek egyenlő a nyereségük (nem lehetséges, hogy miközben az egyik nyer, a többiek veszítenek, és fordítva), és ezt a nyereséget akkor tudják elérni, ha a játékszituáció kínáta cselekvési lehetőségek közül úgy választanak, hogy választásuk találkozzon a többiek választásával. Nyilvánvaló, hogy sikeres megoldás akkor következhet be, ha valamilyen módon mindegyik résztvevő kalkulálni tud azzal, hogy mit tesznek a többiek, és saját választásait és cselekvéseit a többiekéhez tudja igazítani.

A koordinációs játékproblémák megoldásához a kölcsönös tudáson keresztül vezet az út, hiszen a kölcsönös tudás lehetővé teszi a felek számára egymás viselkedésének beláthatóságát, kiszámíthatóságát, a választások és a cselekvések egymáshoz igazítását. A kommunikáció esetében a közös nyereségnek, azaz a kölcsönös megértésnek az intenziórelációkat rögzítő konvenciók a biztosítékai, vagyis a kommunikációs kapcsolatba lépő feleknek az a kölcsönös tudása, hogy közös reprezentációs készletük elemeihez milyen lehetséges dolgok, milyen lehetséges tényállások tartoznak extenziókként.

3.3. Amikor egy befogadónak felmutatunk, átadunk egy reprezentációt, vagyis amikor egy kommunikációs megnyilatkozást produkálunk, nemcsak annyit cselekszünk, hogy felismertetünk egy lehetséges szituációt, hanem e felismertetésben egyúttal más dolgokat is megteszünk: állítunk, ígérünk, engedélyezünk, tiltunk, kérünk, magyarázunk, feltételezünk, véleményt nyilvánítunk, tiltakozunk, állást foglalunk, javasolunk, figyelmeztetünk, parancsolunk, minősítünk és még hosszasan lehetne sorolni. Ezeket a felismertetés aktusában végrehajtott cselekvéseket *illokúciós aktusoknak* nevezik.

Az illokúciós aktusok sikeres végrehajtásának kötött, *konvenciószerű feltételei* vannak. A legegyszerűbb feltétel természetesen az, hogy sikeresen végrehajtsuk a felismertetés aktusát. Ha például az ágensnek kommunikációs szándékú megnyilatkozásával semmilyen lehetséges tényállást nem sikerült felismertetnie a befogadó-

val, akkor e megnyilatkozásával állítania vagy ígérnie sem sikerülhet. A feltételek egy másik csoportja a kommunikációs megnyilatkozás reprezentációs tartalmára, vagyis a felismertetett lehetséges tényállás természetére vonatkozik, például nem ígérhetünk érvényesen olyasmit, ami már a múltban megtörtént. Alapvető sikereségi feltétel az ágens őszintesége is: például nem állíthatunk érvényesen olyasmit, amiről köztudomású, hogy hamisnak tartjuk. Végül vannak olyan feltételek, amelyek az ágens és a befogadó szerepviszonyaira vonatkoznak, például általában nem adhatunk parancsot olyan személynek, aki a hierarchiában felettünk áll.

Normális körülmények között minden kommunikációs megnyilatkozásnak van valamilyen (szándékolt) *illokúciós cselekvési értéke*. Ha a megnyilatkozás kielégíti a sikereségi feltételeket, akkor az illokúciós cselekvési szándékok meg is valósulnak. Ha például az ágens megnyilatkozása kielégíti a parancsadás vagy az ígérés feltételeit, és a befogadó felismeri, hogy az ágens mit szándékozott, akkor ezzel a parancsadás vagy az ígérés meg is történt: az ágens elkötelezte a befogadót, illetve saját magát valaminek a megtétele mellett.

Mindennek alapján a kommunikációs megnyilatkozásokat

II(p)

formában adhatjuk meg, ahol p a megnyilatkozás reprezentációs tartalma, I pedig az illokúciós cselekvési érték indikátora. A p azt mutatja, hogy az ágens milyen lehetséges tényállást szándékozik felismertetni, I pedig azt jelzi, hogy e lehetséges tényállás felismertetésével milyen módon szándékozik beavatkozni a dolgok menetébe.

A felismertetés aktusa és a felismertetésben végrehajtott illokúciós aktus konvencionális, így az általuk szándékolt változások a konvenciók erejénél fogva bekövetkeznek: ha például a nyelv (a reprezentációs készlet) szabályait betartva és az ígérés sikereségi feltételeinek eleget téve mondtam ki egy megnyilatkozást, és abból a befogadó felismerte, hogy mit szándékoztam ígérni (reprezentációs tartalom), akkor az ígéret már meg is történt, és ennek következményeiért felelősséggel tartozom: az ígéret beváltását számon kérhetik rajtam. A kommunikációs cselekvés illokúciós aspektusában tehát egyfelől az fejeződik ki, hogy nem kommunikálhatunk akármit és akárhogyan, másfelől, hogy ha viszont kommunikáltunk valamit, azért viselnünk kell a felelősséget.

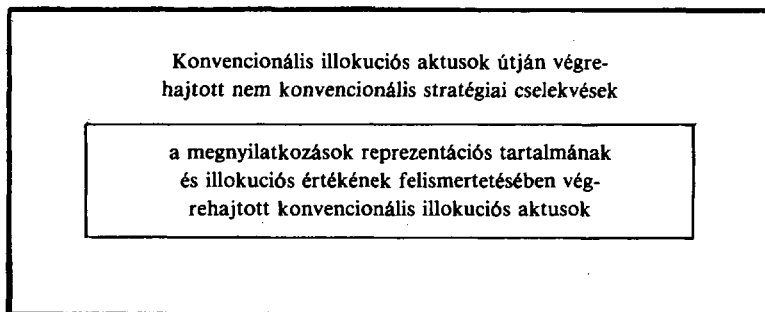
3.4. A felismertetésnek és a felismertetésben végrehajtott illokúciónak a konvencionális aktusain túl az ágensnek lehetnek további szándékai is, amelyeket kommunikációs cselekvésével el akar érni: szándékában állhat olyan természetű változásokat kiváltani a befogadó oldalán, hogy az higgyen el vagy tegyen meg valamit, vagy esetleg, hogy kerüljön valamilyen emocionális állapotba. Ezek a változások nem kapcsolódnak a konvenció erejével a megnyilatkozáshoz, hanem a konvencionális aktusok végrehajtása nyomán másodlagos következményként jelenhetnek meg.

Az olyan természetű hatások kiváltására irányuló aktusokat, hogy a befogadó elhisz vagy megcselekszik valamit (esetleg valamilyen emocionális állapotba jut), *kommunikáció útján végrehajtott stratégiai cselekvésnek* nevezzük. Ezeket a cselekvéseket az jellemzi, hogy az ágens megcélozza a befogadó episztemologikus vagy intencionális attitűdjeinek a megváltoztatását, és e cél elérése érdekében — egy többékevésbé világos stratégia alapján — olyan illokúciós aktusokat hajt végre, amelyek reményei szerint elvezetnek a megcélozott változásokhoz a befogadó oldalán. Ha pél-

dául el akarjuk érnei, hogy a befogadó legyen meggyőződve valamiről, aminek igazságát nem fogadná el magától értetődőnek, eljárhatunk úgy, hogy olyan állításokat teszünk elötte, amelyekről tudjuk, hogy igazaknak fog tartani, és amelyekből ugyanakkor kimondatlanul következik mindaz, amiről meg akarjuk győzni. (6. ábra.)

Kitűnik, hogy amíg a felismertetésre és az illokúciós aktusokra irányuló szándékaink mindig nyíltak, hiszen konvencionálisak, a kommunikáció útján végrehajtott stratégiai cselekvésben a szándékok teljes mértékben rejtve is maradhatnak a befogadó előtt. Ezekben az esetekben *manipulatív kommunikációról* beszélünk. Mindazonáltal a stratégiai cselekvésnek, ha a befogadó megtévesztése érdekében el is akarja rejteni tényleges céljait, csakis akkor lehet esélye a sikerre, ha a felismertetés és az illokúció konvencionális aktusai megvalósultak: akármilyen legyen is a szándékom egy kommunikációs megnyilatkozással, akármilyen fortélyosan igyekszem is manipulálni a befogadót, célokat csakis akkor érhetem el, ha a befogadó megértette megnyilatkozásomat, azaz felismerte reprezentációs tartalmát és illokúciós cselekvési értékét.

Kommunikációs cselekvések

6. ábra

3.5. A kommunikációs cselekvést — éppúgy, mint a fizikai tetteket — általános pragmatikai elvek vezérlik. A kommunikáció útján végrehajtott stratégiai cselekvés szintjén a *cselekvések racionalitásának univerzális elve* érvényesül, amelyet a következőképpen fogalmazhatunk meg:

Adott cél esetében válaszd azt a cselekvést, amely a leghatékonyabban, a legkisebb ráfordítással vezet el a célhoz.

Amikor a befogadóval valamit el akarunk hitetni, valamiről meg akarjuk győzni, valamilyen cselekvésre rá akarunk venni, azaz amikor szándékunkban áll valamilyen episztemologikus vagy intencionális attitűdöt kiváltani a befogadó oldalán, akkor kommunikációs stratégiánk kialakításában igyekszünk ezt az elvet követni: megnyilatkozásainkat ismereteink, tudásunk alapján úgy próbáljuk összeállítani, hogy optimálisak legyenek a kiváltani szándékolt attitűdök előidézése szempontjából.

Az illokúciós aktusok sikeres végrehajtása egy lehetséges tényállásnak (szituációnak) és egy illokúciós cselekvési értéknek a felismertetését feltételezi. Láttuk, hogy a felismertetés együttműködést követel a kommunikációs felektől, éppen ezért

a kommunikációs cselekvésnek ezen a szintjén egy általános *együtműködési elv* érvényesül, amely azt diktálja a feleknek, hogy maximálisan működjenek együtt a kölcsönös megértés biztosítása érdekében.

Az együtműködés elvéből a kommunikációs megnyilatkozás „optimalizálására” vonatkozó ún. *társalgási maximák*, szabályszerűségek vezethetők le:

MENNYISÉG

Közlésed tartalmazza mindazt az információt, amelyre az adott kommunikációs cél elérése szempontjából szükség van. Közlésed ne tartalmazzon több információt, mint amennyire szükség van.

MINŐSÉG

Ne mondj olyasmit, amiről azt gondolod, hogy hamis. Ne mondj olyasmit, amivel kapcsolatban nincs megfelelő evidenciád.

VISZONY

Légy releváns.

MÓD

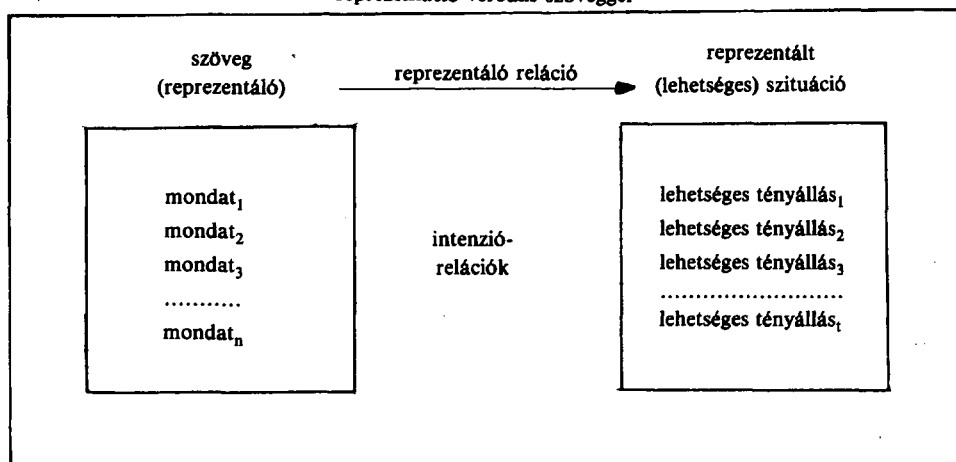
Légy világos. Kerüld a kifejezések zavarosságát. Kerüld el a többértelműséget. Légy tömör. Beszélj rendezetten.

A társalgási maximák oly mértékben áthatják kommunikációs aktusainkat, hogy még a megértésüknek is jelentést tudunk tulajdonítani: az irónia, a gúny és a sugallt jelentés egyéb fajtái mind ezeknek a szabályszerűségeknek a szándékos figyelmen kívül hagyásából állnak elő. (Ehhez a fejezethez lásd: AUSTIN: 1990., GRICE: 1957., 1975., HABERMAS: 1981., LEWIS: 1969., PLÉH—SÍKLAKI—TERESTYÉNI: 1988., SCHIFFER: 1972., SEARLE: 1969., TERESTYÉNI: 1981.)

4. Szöveg és interpretáció

4.1. A *szöveg* reprezentációs tartalommal és illokúciós cselekvési értékekkel rendelkező kommunikációs produktumok koherens együttese. Mint korábban említettük, szövegelméleti értelemben nemcsak a verbális megnyilatkozások, mondat-együttesek tekinthetők szövegnek, hanem bármely kommunikációs termék, amely hordoz valamilyen reprezentációt egy szituációról, és amelynek felmutatása valamilyen illokúciós cselekvés kísérletének minősül. A továbbiakban mégis elsősorban verbális szövegekről fogunk beszélni, egyfelől azért, mert a verbális szövegeken jól megfigyelhető a szövegszerűség mibenléte, másfelől azért, mert a gyakorlatban a szövegelemzési feladatok túlnyomórészt verbális szövegekhez kötődnek.

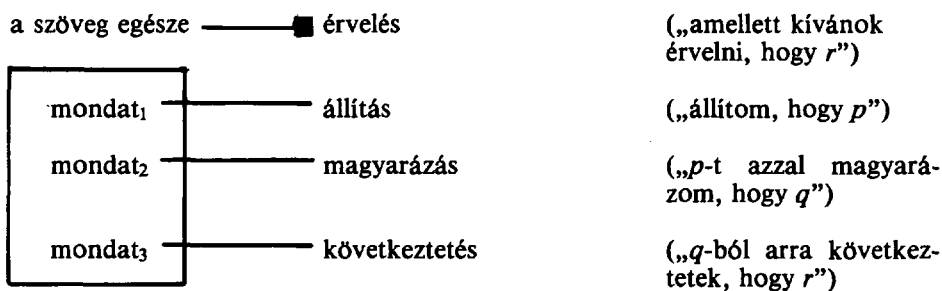
A verbális szövegek (a későbbiekben: szövegek) önálló reprezentáló funkcióval rendelkező mondatokból épülnek fel. Adott esetben természetszerűleg egyetlen mondat is alkothat szöveget. (7. ábra.)

7. ábra

A szövegek lehetnek *monológok* vagy *dialógusok*, aszerint, hogy az ágens (a beszélő) és a befogadó (a hallgató) szerepei a résztvevő felek között cserélődnek-e vagy sem. A monológoknak lehet a szöveg egészére kiterjedő illukúciós cselekvési értékük, ezen belül azonban általában minden mondatnak megvan a maga egyedi cselekvési értéke a szöveg kontextusában. Lehetséges például, hogy egy szöveggel, amely három mondatból áll, amellel kívánok érvelni, hogy *r*. A szöveg egésze az érvelés cselekvési értékét hordozza, ezen belül azonban az egyes mondatok kimondásának is jól körülhatárolható, esetleg expliciten is kifejezett cselekvési értéke lehet:

illokúciós cselekvési érték

Mondatok egymásutánja csakis akkor tekinthető szövegnek, ha a mondatok *koherens* együtttest alkotnak. A reprezentációs tartalom szintjén koherencia akkor jön létre, ha a mondatoknak létezik egy közös modellje, vagyis ha a hozzájuk extenzióként tartozó lehetséges tényállások között van valamilyen összefüggés. A „Béla moziba ment. A víz elpárolog a melegben.” mondatokat például kevésbé érezzük koherensnek, mivel nem látunk közöttük tartalmi kapcsolatot. Azok az összefüggé-

sek, amelyek a mondatok egymásutánját koherens szöveggé tehetik, sokfélék lehetnek: a tárgyalási univerzum (pl. a szereplők) azonossága, alá-fölrendeltségi viszonyok, idő- és térbeli összefüggések, ok-okozatiság stb. Az illokúciós cselekvési értékek szintjén a mondatok akkor koherensek, ha reprezentációs tartalmukban koherensek, és ha a kimondásukban végrehajtott illokúciós aktusok egymás után következő rendjükben helyénvalók, azaz kielégítik az érvényességi feltételeket. Az alábbi dialógusban például hiába áll fenn nyilvánvaló tartalmi kapcsolat a két mondat között, nem érzékelünk koherenciát, mivel a válasznak szánt megnyilatkozás nem elégti ki a válaszadás érvényességi feltételeit, hiszen normális körülmények között kérdésre nem szoktunk kérdéssel válaszolni:

A: — Hány óra van?

B: — Elmúlt már dél?

A nyelvnek is számos olyan eszköze van, amely a koherencia kifejezésére (is) szolgál: kötőszavak, névelők, névmások stb., a mondatok tényleges tartalmi összetartozását azonban ezeknek a használata önmagában még nem biztosítja (a „Béla moziba ment, ezért a víz elpárolog a melegben” nem hat kevésbé összefüggéstelennek, mint a kötőszó nélküli példa). A koherencia ugyanis *kontextusfüggő* tulajdonság: megfelelő háttérismeretek alapján mondatok látszólag kusza halmazának is értelmet tudunk tulajdonítani, ha viszont az értelmezéshez szükséges kontextus hiányzik, könnyen átlátható összefüggéseket sem tudunk felismerni. Ha például a „Béla moziba ment. A víz elpárolog a melegben.” mondatok olyan befogadó előtt hangzanak el, aki számára tudott, hogy Bélának kötelessége lenne egy túlfűtött laboratóriumban a kísérletekhez előállított desztillált vizet hűvösben tartani, az összefüggés azonnal nyilvánvalóvá válik, és a két mondat koherens együttesként értelmeződik.

4.2. A szövegek az információk kétféle típusát hordozzák. *Konvencionális szöveginformációknak* nevezzük mindazokat a lehetséges tényállásokat, amelyek a szöveg elemeihez (szavaihoz, mondataihoz) konvencionálisan, vagyis az intenziórelációk által meghatározott extenziókként tartoznak. Ezek a szöveginformációk tulajdonképpen a szöveg konvencionális jelentéstartalma, amely minden olyan befogadó számára, aki ismeri a szöveget létrehozó nyelv szabályait, konvencióit, egyformán adott.

A konvencionális szöveginformációknak is két típusa van: közölt információk és előfeltételezett információk. *Közölt szöveginformációk* azok a lehetséges tényállások, amelyeknek felismertetésére a mondat használata irányul, *előfeltételezett szöveginformációk* pedig azok a lehetséges tényállások, amelyeket a mondat használata ismeretnek vesz a befogadó oldalán. Például a „Béla felesége volt az, aki becsukta az ablakot.” mondatban olyan előfeltevések vannak, hogy:

— létezik egy, az ágens és a befogadó által egyaránt ismert személy, akit Béla-nak hívnak;

— Bélának van felesége;

— létezik egy bizonyos ablak, amelyet valaki becsukott;

— többen is vannak, akik az ablakot becsukhatták.

Ezekhez az előfeltevésekhez képest a mondat közölt információtartalma pusztán annyi, hogy „nem más, hanem éppen Béla felesége volt az, aki az ablakot becsukta”. Magától értetődik, hogy ha a befogadó számára a mondat előfeltevései nem igazak, ha például úgy tudja, hogy Bélának nincs felesége, vagy hogy az ablakot nem csukták be, akkor a mondatot nem fogja helyénvalónak találni.

A konvencionális szöveginformációkat értelemszerűen a nyelv konvencióinak, szabályainak ismerete alapján, azoknak birtokában fogjuk fel.

Nem konvencionális szöveginformációknak azokat a lehetséges tényállásokat nevezzük, amelyek nem konvenciószerűen tartoznak a szöveg elemeihez (szavaihoz, mondataihoz), hanem a konvencionális szöveginformációkból több-kevesebb valószínűséggel következnek. Ezeknek a következtetéseknek a funkciója az, hogy megteremtsek a konvencionális szöveginformációk közötti összefüggéseket, kitöltsék a hézagokat, egységbe fogják az egyes mondatok tartalmát, vagyis hogy biztosítsák a koherenciát. Például „Az autó már nem tudott fékezni. Bélát kórházba szállították.” mondatok esetében az a következtetés biztosíthatja a koherenciát, hogy „Az autó elütötte Bélát.”.

A nem konvencionális szöveginformációk tehát nem adóttak konvencionálisan a szövegben, hanem *ki kell következtetni* őket. A következtetések teremtik meg azt a keretet, amelyben a konvencionális szöveginformációk értelmet nyernek. Például a „Béla keresett egy gyertyát, meggyújtotta, majd nekiállt kicserélni a biztosítékot.” mondatnak azon következtetéseknek az alapján tulajdoníthatunk értelmet, hogy „kialudt a villany, és Béla úgy gondolta, hogy ennek az az oka, hogy kiégett a biztosíték”. Az ilyesfajta következtetések rendszerint a nyelv ismeretén túlmenő háttértudást igényelnek. Ha például valaki nem tudja, hogy a villany váratlan kialvásának oka lehet a biztosíték kiégyése, azt sem nagyon fogja érteni, hogy mit akar Béla a biztosítókkal kezdeni.

Mondatoknak egy adott halmazához fantáziánktól függően természetesen értelmezési kereteknek a sokaságát gyárthatjuk. Például „Az autó már nem tudott fékezni. Bélát kórházba szállították.” mondatok esetében olyan értelmezési keret is kigondolható, hogy „Az autó az árokba csúszott. A vezető Bélát okolta a történe-kért, aki részegen az autó elé tántorgott. Mérgében úgy megverte Bélát, hogy a mentőket kellett hívni.” Nyilvánvaló azonban, hogy az efféle értelmezési keretek meglehetősen kevésbé kötődnek a mondatok konvencionális információihoz, és a szöveg szempontjából teljesen esetlegesek. Éppen ezért a nem konvencionális szöveginformációk közé csak azokat a következtetéseket, azokat az értelmezési kereteket soroljuk, amelyek a lehető legkevesebb többletinformáció bevonásával a legközvetlenebbül kapcsolódnak a konvencionális szöveginformációkhoz.

A nem konvencionális szöveginformációknak azt a legkisebb halmazát, amely a szöveg egészéből több-kevesebb valószínűséggel következik, *a szöveg témájának* nevezzük. A téma kikövetkeztethetősége a koherencia alapfeltétele: ha két mondat-halmazhoz nem találunk egy közös témát, akkor a két mondat-halmazt nem tekintjük egyetlen összetartozó szövegnek.

A témához való viszony meghatározza a szöveg elemeinek (szavainak, mondatainak, mondategyütteseinek) a *relevanciáját*. Minél nagyobb mértékben járul hozzá a szövegnek valamely eleme a téma meghatározásához, annál relevánsabb az adott szövegkontextusban, és fordítva.

Egy adott témájú szövegben belül több altéma is lehetséges.

A kommunikációs ágensnek természetesen a nem konvencionális szöveginformációkat is szándékában áll felismertetni, hiszen ezek nélkül a befogadó nem tudná megalkotni a szöveg koherens modelljét. Az ágens által felismertetni szándékolt nem konvencionális szöveginformációk felismerését a befogadó oldalán az együttműködés pragmatikai elvének, illetve a belőle adódó társalgási maximáknak a követése biztosíthatja: az ágens a szövegben éppen annyi és olyan konvencionális információt ad, hogy abból — a kontextus függvényében — a befogadó nagy valószí-

nűséggel a szándékolt nem konvencionális információra következtethessen. Vagyis az ágens arra törekszik, hogy a szöveg konvencionális jelentéstartalma mintegy sugalljon bizonyos következtetéseket a befogadó számára; éppen ezért az ily módon felismertetni, illetve kikövetkeztetni szándékolt információkat *sugallt* vagy — a konvencionálissal szembeállítva — *kommunikációs* jelentésnek is nevezik.

A konvencionális és nem konvencionális szöveginformáció megkülönböztetés nemcsak a reprezentációs tartalomra, hanem az illokúciós cselekvési értékre is érvényes. A nyelvben vannak olyan, úgynevezett *performatív kifejezések*, amelyek az illokúciós cselekvési érték konvencionális indikátoraiként funkcionálnak. Ilyenek például bizonyos igék egyes szám első személyű formái: állítom, hogy..., esküszöm, hogy..., kinyilvánítom, hogy..., megparancsolom, hogy..., megígérem, hogy..., arra következtetek, hogy..., javaslom, hogy... stb. Ezeket a konvencionális indikátorokat azonban nem mindig használjuk, mert a cselekvési érték — nem konvencionális információként — a reprezentációs tartalomból és a kontextusból kikövetkeztethető.

4.3. *Szövegek interpretációján* azt a folyamatot értjük, amelyben a szöveg befogadója felismer a szövegből egy lehetséges szituációt, azaz megalkotja a szöveg modelljét, továbbá felismeri a szövegben szándékolt cselekvési érté(ke)ket, azaz meghatározza, hogy a szöveg kommunikálásában az ágens milyen illokúciós aktus(ok)at kívánt végrehajtani.

A befogadó a szöveg interpretációjában egyfelől a nyelvi ismereteit, a nyelvi kompetenciáját, másfelől a világról való tudását és hiedelmeit használja. A kettő között nincs éles határ, hiszen például az „autó” szó jelentésének (intenziójának, használati szabályának) az ismerete arra vonatkozó tudást is magába foglal, hogy egyáltalán mi az autó.

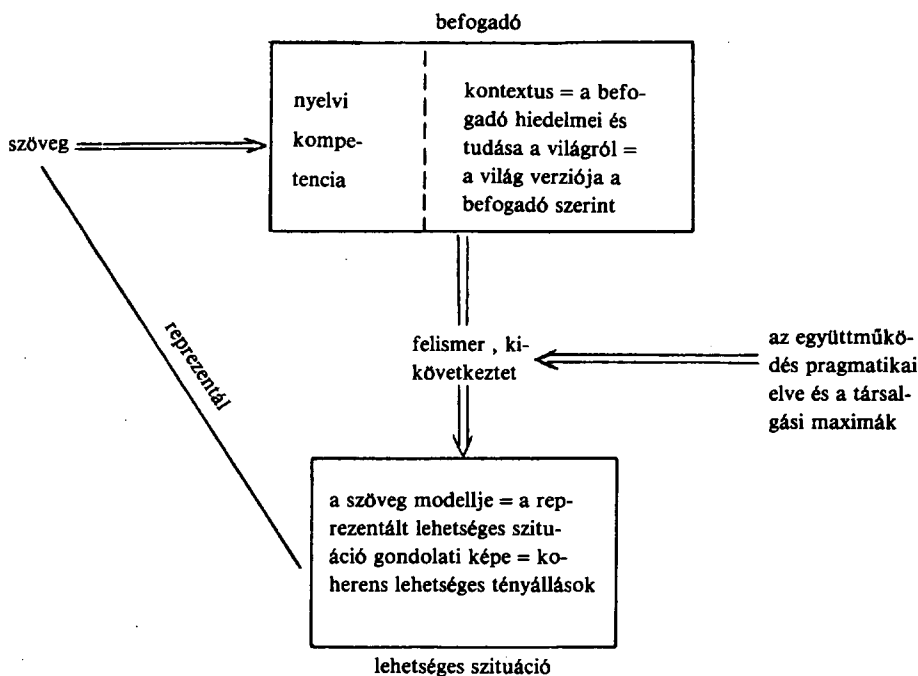
A befogadónak a világról való hiedelmei és tudása alkotja a befogadói *kontextust*. A befogadói kontextuson belül többféle tartomány is elkülöníthető:

- (A) a kommunikációs szituáció elemeire, mindenekelőtt az ágensre, az ágens szándékaira, társadalmi helyzetére, a befogadóhoz való viszonyára és más hasonló tényezőkre vonatkozó befogadói hiedelmek és tudás;
- (B) a szövegkontextus, vagyis mindaz, amit a befogadó a szövegelőzmény alapján hisz és tud (ha volt egyáltalán szövegelőzmény);
- (C) a szöveg tartalmával, vagyis az általa reprezentált lehetséges szituációval kapcsolatos korábbi (a szöveg kommunikációját és befogadását megelőző) befogadói hiedelmek és tudás, ezen belül:
 - (C1) a szöveg konvencionális információihoz (a közölt és előfeltételezett tartalomhoz) tartozó hiedelmek és tudás;
 - (C2) a szöveg nem konvencionális információinak kikövetkeztetéséhez szükséges hiedelmek és tudás;
- (D) a befogadó egyéb hiedelmei és tudása.

Az interpretáció folyamata abban áll, hogy a befogadó a nyelvi kompetenciája és a kontextus alapján felfogja a szöveg konvencionális és nem konvencionális információit, vagyis felismeri és kikövetkezteti lehetséges tényállásoknak egy olyan összefüggő, koherens együttesét, amely a szöveg összes mondatát igazza, és a szöveg kommunikálását érvényes illokúciós cselekvéssé teszi. Az interpretáció eredménye tehát a szövegnek egy modellje: egy gondolati kép egy lehetséges szituációról és az ágens által végrehajtani szándékolt kommunikációs cselekvésről.

A szöveg modelljének megalkotásában az ágens mindvégig az együttműködés pragmatikai elvét és a belőle következő társalgási maximákat követi: olyan tényállá-

sokat rendel a szöveghez, amelyeket az ágens ténylegesen felismertetni és kikövetkeztetni szándékozott, ha ő is követte az együttműködési elvet és a társalgási maximákat. Ez a biztosítéka annak, hogy az ágens és a befogadó találkoznak abban a lehetséges szituációban, amelyet az egyik felismertetni szándékozott a szöveggel, a másik pedig felismert a szövegből. (L. 8. ábra. Az ábra az egyszerűség kedvéért a szöveg illokúciós aspektusát nem tünteti fel.)

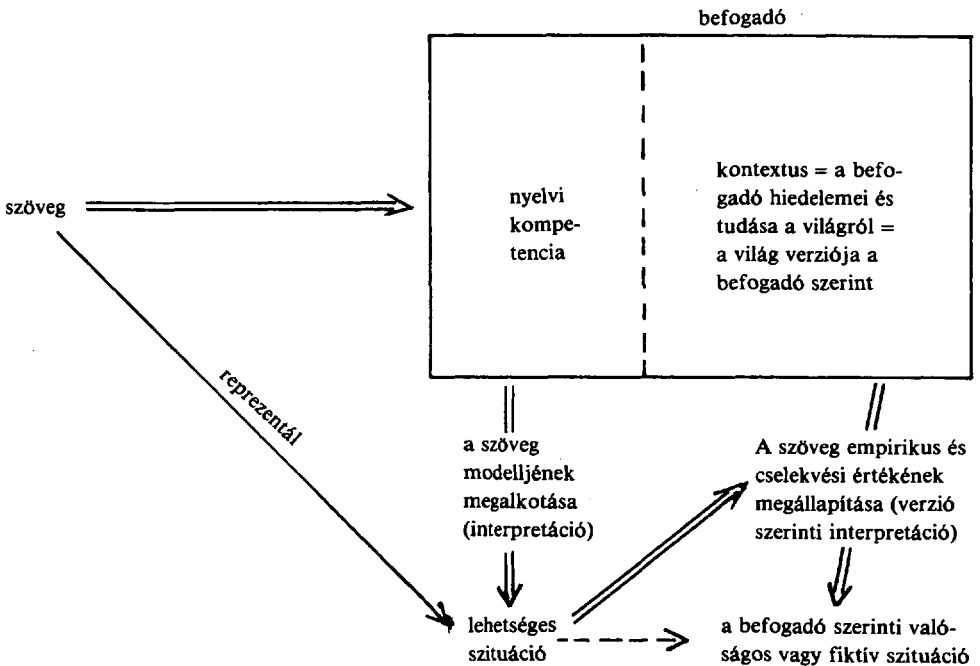
8. ábra

4.4. A befogadó a szöveg interpretációjának útján megalkotja egy lehetséges szituáció gondolati képét, és ezáltal megtudja, hogy a szöveg szerint milyen lehetséges tények állnak fenn, továbbá megtudja, hogy az ágens milyen illokúciós cselekvés(eke)t szándékozott végrehajtani. Az interpretáció folyamata azonban ezzel még nem vált teljessé: a befogadó ugyanis csak akkor képes a továbbiakban hasznosítani a szöveget, ha megállapította, hogy a szöveg által közvetített gondolati képnek, a szöveghez rendelt modellnek ténylegesen mi felel meg a világban, vagyis ha az interpretációban nyert gondolati képét, modellt összeveti mindazzal, amit a világról hisz és tud. Az interpretáció folyamata tehát akkor válik teljessé, ha a befogadó végrehajtja a szöveg azon *verzió szerinti interpretációját* is, amellyel hiedelmeiben és tudásában a világról rendelkezik. Ha ezt nem tenné meg, akkor nem differenciálna aközött, amit a szöveg közvetít, és ami a hiedelmei és tudása szerint a világban ténylegesen fennáll, illetve aközött, amit az ágens cselekedni szándékozott, és amit ténylegesen meg is cselekedett.

A szöveg reprezentációs tartalmának szintjén a befogadói világverzió szerinti interpretáció azt jelenti, hogy a befogadó az általa hitt, illetve tudott szituációkban megkeresi azokat a lehetséges tényállásokat, amelyek a szöveghez rendelt modelljét alkotják. Első lépésként azt állapítja meg, hogy a szövegből felismert lehetséges tényállásokat az általa *valóságnak* hitt vagy tudott szituációkban kell-e keresnie, vagy pedig csak *elképzelt, fantázia szülte, fiktív* szituációkban. Második lépésként meghatározza a *szöveg empirikus értékét* ezekben a szituációkban, vagyis megvizsgálja, hogy a szöveg modelljét alkotó lehetséges tényállások nem mondanak-e ellent az általa ismert valóságos vagy fiktív szituációknak. Ha ellentmondást talál, akkor a szöveget hamis, nem megfelelő, nem hiteles, ha pedig ellentmondást nem talál, akkor igaz, megfelelő, hiteles reprezentációnak fogja tekinteni.

A szöveg illokúciós cselekvési aspektusának szintjén a befogadói világverzió szerinti interpretáció azt jelenti, hogy a befogadó a világról való hiedelmei és tudása alapján megállapítja, hogy az ágens által a szöveg kommunikálásában végrehajtani szándékolt illokúciós cselekvés(ek)nek az *érvényességi feltételei* fennállnak-e a kommunikációs szituációban. Ha az érvényességi feltételek fennállnak, akkor az ágens szándékolta cselekvés megtörtént, ha nem állnak fenn, akkor az ágens cselekvési szándéka nem volt sikeres.

A befogadó által az interpretációban a szöveghez rendelt modell a világverzió szerinti interpretációban válik egy lehetséges szituáció gondolati képéből egy (a befogadó szerint) valóságos vagy fiktív szituáció gondolati képévé, vagyis a szöveg a világverzió szerinti interpretáció nyomán gazdagítja a befogadónak a valóságos és a képzelt dolgokról való tudását vagy hiedelmeit. (L. 9. ábra. A szöveg illokúciós cselekvési aspektusát ez az ábra sem tünteti fel.)

9. ábra

4.5. Különböző szövegek, illetve szöveginformációk nem azonos mértékben gyarapítják a befogadók tudását a világról, illetve egy-egy valóságos vagy fiktív szituációról. A szövegek tudásgyarapító erejét *informativitásnak* vagy *információértéknek* nevezzük.

Információ az emberek számára mindaz a lehetséges tényállás, amelyet reprezentációs képességükkel (reprezentációs készleteik használatával) meg tudnak ragadni, fel tudnak ismerni. Az, hogy egy szövegnek egy befogadó számára milyen mértékű az informativitása, attól függ, hogy a szöveg által megragadhatóvá, felismerhetővé tett információkat miképp tudja hasznosítani.

Az informativitás magától értetődő módon kontextusfüggő: a befogadó hiedelmeitől és tudásától függ, hogy egy szöveget milyen mértékben tud hasznosítani. Ugyanaz a szöveg különböző befogadói kontextusban különböző informativitással, különböző információértékkel bírhat.

Egy szöveg informativitása a befogadói kontextus függvényében kétféle szempontból mérődhet:

(A) Egyfelől értékelődhet a szöveg abból a szempontból, hogy a befogadói kontextussal találkozva milyen mértékben alkalmas arra, hogy egy lehetséges szituációt maradéktalanul felismertessen. Ha a szöveginformációkból a befogadó meg tudja konstruálni a szövegnek egy olyan modelljét, létre tudja hozni egy lehetséges szituációnak egy olyan gondolati képét, amely koherens és kielégíti a befogadói kontextust, azaz nincs ellentmondásban mindazzal, amit a befogadó a világról hisz vagy tud, akkor a szöveg informatív ebből a szempontból. Az informativitásnak ezt az aspektusát *szemantikai informativitásnak* nevezzük.

(B) Másfelől értékelődhet a szöveg abból a szempontból, hogy a befogadó a világról való hiedelmei és tudása függvényében mit tud kezdeni azzal a lehetséges szituációval, amelyet az interpretációban a szövegből felismert. Ha a befogadó valamiképpen hasznosítani tudja, hogy a szövegből felismert egy lehetséges szituációt, azaz hogy tudomására jutottak bizonyos koherens tényállások, akkor a szöveg informatív számára ebből a szempontból. Az informativitásnak ezt az aspektusát *pragmatikai informativitásnak* nevezzük.

Egy szöveg informatív lehet szemantikai szempontból, de nem feltétlenül informatív pragmatikailag. Ahhoz viszont, hogy pragmatikai szempontból informatív lehessen, feltétlenül informatívnek kell lennie szemantikailag.

Egy szöveg szemantikailag informatív, ha a konvencionális szöveginformációk kielégítik az együttműködés elvéből következő társalgási maximákat. Ez a követelmény a következőket jelenti:

(a) A szöveg nem közöl sem több, sem kevesebb konvencionális szöveginformációt, mint amennyiből a befogadói kontextus függvényében a felismereteni szándékolt lehetséges szituáció felismerhető, azaz megkonstruálható a szöveg koherens modellje. (Az információ MENNYISÉGÉRE vonatkozó maxima.)

(b) A szöveg konvencionális információi a befogadó számára igazak, azaz nem állnak ellentmondásban a befogadói kontextussal, tehát mindazzal, amit a befogadó a világról hisz vagy tud. (Az információ MINŐSÉGÉRE vonatkozó maxima.)

(c) A szöveg konvencionális információi a befogadói kontextusban relevánsak, vagyis hozzájárulnak annak a témának a fenntartásához vagy kikövetke-

tethetőségéhez, amely a szöveginformációknak egymással, illetve a kontextussal való koherenciáját biztosítja. (A VISZONYRA vonatkozó maxima.)

(A MÓDRA vonatkozó maximát külön nem említjük, mivel az tulajdonképpen már benne foglaltatik az előző háromban.)

Ha egy szöveg a befogadói kontextus függvényében informatív szemantikai szempontból, akkor a befogadó felismer belőle egy lehetséges szituációt, azaz tudomást szerez valamiről. Ez azonban még nem jelenti a szöveg tényleges hasznosulását a befogadó oldalán. A felfogott információk, a tudomására jutott tényállások akkor lesznek valóban hasznosak számára, ha valamiképpen érdemben hozzájárulnak az alkalmazkodó viselkedéséhez szükséges tudás gyarapításához. Hiába vannak információim valamiről, ha sejtésem sincs arról, hogy ezek az információk hogyan befolyásolhatják viselkedésemet: a tudás csak akkor hasznos, akkor értékes, ha összekapcsolódhat a cselekvéssel. Míg az informativitás szemantikai aspektusa pusztán a tudás megszerzésének, addig a pragmatikai aspektusa a tudás hasznosíthatóságának szempontjából értékeli az információt.

Pragmatikailag informatív egy szöveg, ha szemantikailag informatív, továbbá ha a befogadói kontextushoz képest új és konkluzív információkat ad.

- (a) Új információkat ad egy szemantikailag informatív szöveg, ha az a lehetséges tényállás, amelyet az interpretációban a befogadó felismert belőle, a szöveg kommunikálása előtt nem volt része a befogadói kontextusnak, tehát mindannak, amit a befogadó a világról hisz és tud, és analitikusan nem is következik belőle.
- (b) Konkluzív egy szemantikailag informatív és pragmatikailag új információkat tartalmazó szöveg, ha a befogadói kontextusnak van olyan tartománya, amely a szöveginformációkkal egyesítve lehetővé tesz legalább egy olyan következtetést, amely önmagában sem a befogadói kontextusból, sem magukból a szöveginformációkból nem következik analitikusan.

Mind ezt a következő példával világíthatjuk meg. Tegyük fel, hogy egy repülőgépen az utasok és a pilóta egyaránt hallanak egy ilyesféle szöveget: „Magasság öt-ezer méter. A gép sebessége hétszáz kilométer óránként. A szél sebessége húsz kilométer óránként. A földi irányítástól való távolság kétszáz kilométer.” Ez a szöveg szemantikailag mind az utasok, mind a pilóta számára informatív lehet, hiszen gond nélkül fel tudnak ismerni belőle egy lehetséges szituációt, azt, hogy a repülőgép éppen milyen jellemzőkkel halad. Pragmatikailag azonban egészen különbözőképpen értékelődik a szöveg informativitása az utasok és a pilóta befogadói kontextusában. Az utasok számára a szöveg információtartalma bizonyára új, de semmi sem következik belőle, amit adott helyzetükben hasznosítani tudnának: hiába tudták meg a gép haladásának adatait, a világról való ismereteiknek nincsen olyan tartománya, amellyel egyesítve ezt az új tudást valami gyakorlati következtetést vonhatnának le, például arra vonatkozóan, hogy miképpen kell viselkedniük. A pilóta esete merőben más. Ha ugyanis számára tartalmazott új információkat a szóban forgó szöveg, akkor annak lesznek következményei: repülőgép-vezetői tudásához és tapasztalatához hozzáadva az új információt, következtetéseket fog levonni arra vonatkozóan, hogy a gép irányításában miképpen kell eljárnia, például kell-e változtatnia a sebességen vagy a magasságon. A pilóta értelmezésében tehát az adott szöveg pragmatikusan is informatív lesz, míg az utasok értelmezésében pragmatikusan már nem hasznosul.

4.6. Vázlatunkban abból indultunk ki, hogy a szövegeknek a kommunikációban az az alapfunkciójuk, hogy hozzájáruljanak az alkalmazkodó viselkedéshez szükséges tudás gyarapításához. Mindazonáltal már a kezdet kezdetén jeleztük,

hogy a tudás gyarapításához igényelt hasznos információk szolgáltatásán túl a szövegek, illetve kommunikációik sokféle egyéb, nem kevésbé fontos funkciót is betölthetnek az emberek közötti érintkezésben. Számos esetben nem azért, vagy legalábbis nem csak azért kommunikálunk, hogy hasznos információkat adjunk át, és a hozzánk eljuttatott szövegeket sem mindig abból a szempontból értékeljük, hogy növelték-e tudásunkat. A szövegeknek, illetve a kommunikációknak ez utóbbi csoportjából most csak egyetlen olyan típust emelünk ki, és azt is csak nagyon futólag, amely szervesen hozzátartozik mindennapi életünkhöz.

A szövegeknek ezt a típusát az jellemzi, hogy sokkal inkább az emberek *kedvtelésére, szórakozására, gyönyörködtetésére, mulattatására* jöttek létre, semmint a tudásgyarapítás racionális céljaira. Azok a szövegek, amelyek ebbe a típusba sorolhatók, így a mesék, mondák, viccek, anekdoták, novellisztikus történetek, regények, színművek, filmek, kitalált dolgok vizuális vagy zenei ábrázolásai és még hosszan lehetne sorolni, többnyire fantázia szülte, fiktív szituációkat reprezentálnak, és gyakran esztétikai minőséget is hordoznak. Ezek a produktumok természetesen éppúgy reprezentációk, és éppúgy rendelkeznek cselekvési értékkel, mint az elsődlegesen tudásgyarapító funkciót betöltő szövegek, interpretációjukban azonban a pragmatikus információérték, vagyis a hasznos tudásgyarapítás szempontja mintegy zárójelbe kerül. Ha hozzá is járulnak a valóságos világról való tudásunk gyarapításához, ezt nem episztemologikus tényfeltárással, hanem *metaforák* útján teszik. Sajátos funkcióikat gyakran a reprezentáló formai jegyei, a konvencionális szöveginformációk különleges összetétele és elrendezése fejezik ki és teszik felismerhetővé. (Ehhez a fejezethez lásd: BERTALAN: 1987., HEYDRICH—PETŐFI: 1986., HOPPÁL—NIEDERMÜLLER: 1983., NAUTA: 1972., PETŐFI: 1983., SCHANK—ABELSON: 1977., SPERBER—WILSON: 1986., VAN DIJK: 1977., 1985.)

Irodalomjegyzék

- AUSTIN, J. L.:
1990. *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BARWISE, J.—PERRY, J.:
1983. *Situations and Attitudes*. The M. I. T. Press, Cambridge, Mass.
- BERTALAN László (ed.):
1987. *Magyarázat, megértés és előjelzés*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- CRESSWELL, M. J.:
1973. *Logics and Languages*. Methuen, London.
- DANCE, F. E. X. (ed.):
1982. *Human Communication Theory*. Harper & Row, New York.
- DRETSCHKE, F. I.:
1983. *Knowledge and the Flow of Information*. The M. I. T. Press, Cambridge, Mass.
- GRICE, P.:
1957. *Meaning*. *Philosophical Review* 66. 377—388. (Magyar fordítás in: PLÉH—SIKLAKI—TERESTYÉNI: 1988.)
1975. *Logic and Conversation*, in: COLE, P.—MORGAN, J. L. (eds.): *Syntax and Semantics, 3: Speech Acts*. Academic Press, 1975. New York. (Magyar fordítása in: PLÉH—SIKLAKI—TERESTYÉNI: 1988.)
- HABERMAS, J.:
1981. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt.
- HAWKINS, R. P.—WIEMANN, J. M.—PINGREE, S. (eds.):
1988. *Advancing Communication Science*. Sage, Newbury Park — Beverly Hills — London — New Delhi.

- HEYDRICH, W.—PETŐFI, S. J. (eds.):
1986. *Aspekte der Konnexität und Kohärenz von Texten*. Buske, Hamburg.
- HOPPÁL Mihály—NIEDERMÜLLER, P. (szerk.):
1983. *Jelképek — kommunikáció — társadalmi gyakorlat*. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- HORÁNYI Özséb (szerk.):
1982. *A sokarcú kép*. Válogatott tanulmányok. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- LEWIS, D.:
1969. *Convention*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
1970. *General Semantics*. *Synthese* 22, 18—67.
- MORRIS, C.:
1971. *Writings on the General Theory of Signs*. (Ed. by Sebeok, T.) Mouton, The Hague — Paris.
- NAUTA, D.:
1972. *The Meaning of Information*. Mouton, The Hague — Paris.
- NEISSER, U.:
1984. *Megismerés és valóság*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- PETŐFI, J. S. (ed.):
1983. *Texte und Sachverhalte*. Buske, Hamburg.
1983. *Text, Signification, Models, and Correlates*. In: RICHKEIT, G.—BOCK, M. (eds.): *Psycholinguistic Studies in Language Processing*. Walter de Gruyter, Berlin.
- PLÉH Csaba—SÍKLAKI István—TERESTYÉNI Tamás (szerk.):
1988. *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Válogatott tanulmányok. Tankönyvkiadó, Budapest.
- RYLE, G.:
1974. *A szellem fogalma*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- SCHANK, R.—ABELSON, R.:
1977. *Plans, Goals, Scripts, and Understanding*. Erlbaum, Hillsdale.
- SCHIFFER, R. S.:
1972. *Meaning*. Clarendon Press, London.
- SEARLE, J. R.:
1969. *Speech Acts*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SPEERBER, D.—WILSON, D.:
1986. *Relevance, Communication and Cognition*. Blackwell, Oxford.
- TERESTYÉNI Tamás:
1981. *Konvencionális jelentés — kommunikációs jelentés*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- VAN DIJK, T.:
1977. *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. Longman, London.
- VAN DIJK, T. (ed.):
1985. *Handbook of Discourse Analysis, Vol. 3. Discourse and Dialogue*. Academic Press, New York.

TEXT-THEORETICAL THESISES

(Aspects of representation, communicative action, and informativity in the analysis of texts)

TAMÁS TERESTYÉNI

The theses intend to contribute to the elaboration of qualitative text-analytical methods applied in the investigation of social communication. Communication is understood as the most important type of interactions by which human beings and institutions are provided information necessary for the coordination of behaviour and for the adaptation to the physical and social environment.

The first part of the paper tries to enlighten the concept of representation. The central question is here how versions (images) of reality and representations of fictitious worlds are constructed and transmitted by the use of language and other semiotic systems.

The second part gives attention to the pragmatic aspects of text interpretation. Beyond adapting the

wellknown concepts of speech act theory, it focuses on the question how conversational maxims and the mutual knowledge of communicative partners interact in the production and interpretation of verbal texts.

The third part, making distinction between conventional and non-conventional types of text information, describes the role of (con)textual inferences in text interpretation. It introduces the concept of pragmatic informativity by which the interactive force, the „usefulness“ of texts is meant. A text has high pragmatic informative value for an interpreter in a given context if it strengthen the interpreter's ability to behave appropriately in the context. Several types of text inferences can be explained by the interpreter's effort of making texts pragmatically informative.